

Elisabet Ahlqvist
Kungliga biblioteket
elisabet.ahlqvist@kb.se
2013

Kampen om boken

Yes! Antagen till utbildningen, nu är det bara att komma i gång med studierna... Biblioteket hälsar de nya studenterna välkomna och presenterar sina tjänster och samlingar, här finns det du behöver! Men riktigt så enkelt är det kanske inte, kampen om boken har börjat. Kampen om just den boken som alla andra också behöver! Låna, köpa; nytt eller begagnat? Kopiera, fotografera, scanna, bilda bokkooperativ med kurskompisarna? Packa matsäck och slå sig ner i biblioteket med ett daglån? Skilda strategier beroende på studiesituation, campus eller distans, variationerna är otaliga!

Jag har för avsikt att i den här texten diskutera användningen av kurslitteratur och reflektera över hur situationen ser ut när det gäller tillgången till kurslitteratur. Till en början vill jag beskriva vilken roll biblioteket spelar för studenterna när det gäller att få tillgång till kurslitteratur, dels ur studentens perspektiv och dels ur bibliotekens perspektiv. Jag gör också en kort sammanfattning av distansutbildningarnas studenter och kursutbud.

Jag erkänner redan nu att jag använder begreppet kurslitteratur löst och osträngt. När jag diskuterar fjärrlån av kurslitteratur i vår egen undersökning menar jag den litteratur som har en "kursboksmarkering" i beståndsposten. I den övriga texten inbegriper begreppet kurslitteratur de titlar som återfinns på litteraturlistorna från utbildningarna.

Den här texten bygger både på insamlad data och på litteraturstudier och är tänkt som en utgångspunkt för en förnyad diskussion om både studenternas beteenden och bibliotekens roll i litteraturförsörjningen när det gäller kurslitteratur.

Studentens strategi: jag köper boken!

Jörgen Leidebrant har i sin magisteruppstas undersökt studenters strategier för att få tillgång till kurslitteraturen.¹ Bland Leidebrants informanter har biblioteket inte varit ett förstahandsval, och i synnerhet inte i början av studierna.

2008 gjorde Samira Ariadad² i egenskap av studiematerialbevakare för Stockholms universitets studentkår en undersökning på Stockholms universitet, där samtliga inskrivna studenter ombads att besvara en enkät om kurslitteratur med fokus på e-böcker och digital kurslitteratur. Bortfallet blev enormt, men trots allt fick Ariadad 2 671 svar, av dessa var 70 % från kvinnor. Utan bakgrundsuppgifter förutom könsuppdelning, måste resultatet tolkas försiktigt, vi vet inte vilken nivå, ämnestillhörighet, ålder, livssituation etc. som de svarande befann sig i när de besvarade enkäten. Av Ariadads informanter köper knappt 74 % av studenterna alltid eller oftast den obligatoriska kurslitteraturen. Drygt 82 % av studenterna köper sin litteratur i bokhandeln.

Hur ofta köper du din obligatoriska kurslitteratur?

	antal	procent
Oftast	1059	39,6 %
Köper alltid	908	34,0 %
Sällan	618	23,1 %
Aldrig	66	2,5 %
Blankt svar	20	0,7 %

Hur får du tag på kurslitteratur?

	antal	Procent
Bokhandel	2205	82,6%
Andra bibliotek	1160	43,4%
Andra hand	1143	42,8%
SUB	994	37,2%
Kompis	620	23,2%
Kopierar	574	21,5%
Laddar ner	391	14,6%
Annat	277	10,4%

(Fler svarsalternativ var möjliga att markera)

Ariadads undersökning bekräftas i en rapport från Svensk förläggarförening författad av Johan Rindvall, *Kurslitteratur – läsvanor och utvecklingsmöjligheter* (dec 2009).

¹ Leidebrant 2010, kap. 3, sammanfattar ett flertal undersökningar som pekar på samma mönster.

² Ariadad 2008 opublicerad rapport

Hur införskaffar du som regel den bok/de böcker du tar del av?³

	Procent
Köper alla böcker jag använder	48,8 %
Kombination av köp och lån (annan person)	24,8 %
Kombination av köp och lån (bibliotek)	20,0 %
Lånar på bibliotek	4,0 %
Bortfall	1,6 %
Lånar av annan person	1,2 %
Inget av ovanstående	0,4 %

Med utgångspunkt i Rindevals och Ariadads undersökningar måste vi dra slutsatsen att det är få studenter som förlitar sig enbart på biblioteket. Ariadads undersökning visar också att andra bibliotek än det som borde vara närmast till hands, det egna lärosätets, användes i större utsträckning. Leidebrants informanter visar på en låg förväntan att Stockholms universitetsbibliotek (SUB) kan hjälpa dem med litteraturförsörjningen när det gäller kurslitteraturen, medan förväntan är större när det gäller bredvidläsning och fördjupningslitteratur. Informanten ”cyklisten” beskriver i intervjun hur hen cyklar runt till olika bibliotek i Stockholm för att få ihop den kurslitteratur som behövdes⁴. Flera av informanterna har en bild av att det är liten mening med att försöka få tag i boken/böckerna på biblioteket för där är ”alla andra” och de få tillgängliga exemplar som finns är redan utlånade eller upptagna⁵. Om den här bilden gäller endast för Stockholms universitetsbibliotek eller ej, är svårt att avgöra. Men att bibliotekstätheten i Stockholm påverkar både SUBs förhållningssätt och studenternas agerande håller jag för troligt.

Rindevall undersökte även hur stor andel av respondenterna som tog del av kurslitteraturen.

Studenters vanor avseende antal böcker som läses per kurs⁶

	Procent
Tar del av/läser alla böcker	32 %
Tar del av/läser huvudboken	30,4 %
Tar del av/läser några av böckerna	29,6 %
Använder inte litteraturen	4,4 %
Inget av ovanstående	2 %
Bortfall	1,6 %

Rindevals bild bekräftas i Leidebrants intervjuer där flera av informanterna beskriver andra sätt att tillägna sig innehållet än att läsa alla böcker. De flesta gjorde prioriteringar och kvalificerade gissningar om vad de skulle behöva läsa och införskaffade kurslitteraturen på ett

³ Tabellen efter diagram 6, Rindevall 2009, s. 23

⁴ Leidebrant 2010 s. 46f. I texten kallas informanten ”Genusvetaren”, jag har döp om hen.

⁵ Leidebrant 2010 s. 38

⁶ Tabellen efter diagram 5, Rindevall 2009, s. 22

eller annat sätt. I vissa fall nöjde sig informanten med föreläsninganteckningar⁷ och köpte inte motsvarande bok.

Samtliga tre undersökningar diskuterar inköp av kurslitteratur i förhållande till studentekonomin och livssituationen. De tre undersökningarna hävdar att få studenter har råd att köpa alla litteratur i handeln. Lösningen blir antingen att öka sin ekonomiska kapacitet genom extrajobb eller att minska utgifterna genom att låna, köpa och sälja litteraturen begagnad, kopiera eller bilda grupper som delar litteraturen sinsemellan. Kostnaderna för litteraturen varierar också stort mellan de olika utbildningarna, liksom antalet titlar på kurslistorna. Rindevall exemplifierar skillnaden genom att jämföra två program från Linköpings universitet⁸: (priser 2009)

- *Politics kandidatprogrammet, termin 1* 3 623 kr
- *Civilingenjörsprogrammet, Maskinteknik* 834 kr

2012 utförde Bibliotek & Läranderesurser (BLR), Högskolan i Borås en utredning om kurslitteratur. Studenter, lärare, institutionssekreterare och bibliotekarier intervjuades för att få en aktuell bild av förväntningarna och bibliotekets nuvarande rutiner. I utredningen skriver man:

En del studenter vänder sig nästan bara till biblioteket, bl.a. de internationella studenterna som föredrar att låna framför att köpa böckerna. Externa studenter använder sig en hel del av vår kurslitteratur men å andra sidan har vi studenter hos oss som lånar mycket i t.ex. Göteborg. Det finns en viss form av begagnad marknad för kursböcker med lappar på anslagstavlor och mer allmänt organiserade webbtjänster såsom Facebook, Lycknis, Kurslitteratur.se och Bokbörsen.⁹

I intervjuerna med studenterna framkom att inte alla känner till att man kan hitta kurslitteratur på biblioteket, att man kopierar en hel del och att det dessutom finns en handel med begagnade kopior, som säljs i färdiga högar av de som redan avslutat terminen. Det tycks som BLR bekräftar bilden av många skilda strategier, men att de också har en användargrupp som till högre grad använder sig av biblioteket; de internationella studenterna.

Folkbibliotekens strategi: Vi levererar kurslitteraturen!

Den här beskrivningen bygger på en undersökning som jag och mina kollegor gjort för KB. Hela undersökningen redovisas i rapporten *Med siktet inställt på fjärrlån*.¹⁰ I något som mest liknar ett laboratorieförsök har vi skapat ett försöksmaterial för att närma oss en bild av fjärrlåneströmmarna av kurslitteratur. Undersökningsmaterialet består av fjärrlånebeställningar i Libris under läsåret 2011/2012. Vi skapade en fiktiv kursbokshylla genom att

⁷ Leidebrant, 2010 s. 46

⁸ Rindevall 2009, s. 21

⁹ Hallnäs & Holmberg 2012, s.8

¹⁰ Ahlqvist 2013

samla ihop alla titlar i Libris som i beståndsposten hade en kursboksmarkering¹¹. En längre beskrivning av hur vi gick till väga finns i rapporten, liksom de felkällor som finns i vårt förfarande. Undersökningen ska uppfattas som ett ärligt försök att beskriva något som egentligen inte går att beskriva, utan att göra ett mycket stort arbete.

Vår undersökning visar på ett annat studentbeteende är det som beskrivs i mitt första avsnitt, jag köper boken! - vi ser att folkbiblioteken spelar en betydande roll i försörjningen av kursrelaterad litteratur!

Folkbibliotekens andel av fjärrlånebeställningarna i Libris har i det närmaste fördubblats under de senaste tio åren. 2002 var folkbibliotekens andel 27,5 %, jämfört med 2012 då 52 % av fjärrlånebeställningarna kom från ett folkbibliotek.¹² Tyvärr kan vi inte säga något om hur stor andel kurslitteratur som fjärrlånedes 2002, det finns inga sparade uppgifter. Men det finns ett par fjärrlåneutredningar från närliggande år som kan sprida lite ljus över förhållandena. *Bibliotekens fjärrlån* beskriver fördelningen 1998; forskningsbibliotekens utlån går till stor del till andra forskningsbibliotek, folkbibliotekets andel är knappa 8 %, sjukhusbiblioteken 12,6 % och företagsbiblioteken 17 %¹³.

Bibliotekens fjärrlån återger siffror från undersökningen *Ett bildat folk* (1995):

En tredjedel av folkbibliotekens fjärrinlån görs av studerande på olika nivåer, en tredjedel av dessa var högskole- och forskarstuderande.¹⁴

Bibliotekens fjärrlån:

Många av länsbiblioteken svarade spontant, att man kan spåra ett ökat antal studerande bakom beställningarna. [...] Dock står det klart att en stor del av de högskolestuderandes fjärrlåneförfrågningar på folkbiblioteken avser kurslitteratur.¹⁵

Ett rimligt antagande är att redan 1995 pågick en utveckling som med åren blivit allt mer framträdande; studenterna förlitar sig mer och mer på fjärrinlån via folkbiblioteken som en alternativ väg att nå kurslitteraturen.

I vårt undersökningsmaterial står folkbiblioteken för 52 % av inlånen, och närmare hälften av folkbibliotekens inlån är titlar i vår fiktiva kursboksbookhylla¹⁶.

Även om undersökningarna från 1995 och 2013 inte är jämförbara med varandra tror jag att man kan se att det har det skett en märkbar förändring där högskole- och forskarstuderandes inlån ökat från ca en tredjedel till närmare hälften.

¹¹ Även alla variationer på fjärrlånas ej ingår.

¹² Ahlqvist 2013, s. 14, uppgifterna baseras på årsredovisningarnas tabeller över utvecklingen.

¹³ Karlsson, Grums 1998, s. 24

¹⁴ Citerat från Karlsson, Grums 1998, s. 8.

¹⁵ Karlsson, Grums 1998, s. 75

¹⁶ Ahlqvist 2013, s. 11. Det finns ett antal felkällor, varför det verkliga antalet kan både vara större och mindre än vår undersökning visar (s.7f.)

Hur ser tillgången ut på folkbiblioteken?

Den 26 augusti i år, alltså straxt innan terminsstart, provsökte jag i folkbibliotekens kataloger sex titlar som vår undersökning identifierat som högfrekventa i lån och med många negativa svar. Jag provsökte titlarna i var femte bibliotekskatalog enligt den förteckning som ILS har sammanställt¹⁷. Jag började på Alingsås och arbetade mig nedåt i alfabetisk ordning. I de fall en kommun är del i ett katalogsamarbete togs dessa med i listan över katalogsamarbeten istället. Jag har också provsökt i storstäderna. Tabellen är färgkodad, rött visar att titeln inte finns i katalogen, gult och gulgrönt markerar enstaka exemplar och grönt ett flertal exemplar.

2013-08-26	Förstå och använda tal :	Från kvalitet till menings- skapande :	Handledning i pedagogiskt arbete /	Utbildnings- vetenskap för förskolan	Interpersonal aspects of nursing	A problem solving approach to mathematics
bibl.katalog	antal ex	antal ex	antal ex	antal ex	antal ex	antal ex
Alingsås	0	1	1	1	0	0
Borlänge	1	0	0	0	0	0
Bräcke	0	0	0	0	0	0
Ekerö	0	0	0	0	0	0
Falkenberg	0	0	1	2	0	0
Flen	0	0	0	0	0	0
Hallstahammar	0	1	0	0	0	0
Heby	0	0	0	0	0	0
Huddinge	0	0	0	1	0	0
Hässleholm	0	0	1	1	0	0
Kramfors	1	0	0	0	0	0
Kungsbacka	1	0	2	2	0	0
Laxå	0	0	0	2	0	0
Linköping	1	1	0	0	0	0
Malung	0	0	0	0	0	0
Mora	0	0	0	0	0	1
Mörbylånga	0	0	0	0	0	0
Nyköping	2	1	1	2	0	0
Skellefteå	0	0	0	2	0	0
Sollefteå	1	0	0	1	0	0
Strömsund	0	0	0	0	0	0
Svedala	0	0	0	0	0	0
Tidaholm	0	0	0	1	0	0
Trosa	0	0	0	0	0	0
Upplands Väsby	0	0	0	1	0	0
Vellinge	6	0	1	1	0	0
Vänersborg	0	1	1	0	0	0
Västerås	0	1	0	1	0	0
Ånge	1	0	0	0	0	0

¹⁷ <http://www.ils.se/kataloger.htm>

Älmhult	0	0	0	1	0	0
Örebro	0	0	0	0	0	0
Delsumma	14	6	8	19	0	1
Stockholm	9	11	3	7	0	1
Malmö	2	2	2	4	e-bok med samma titel, annan förf.	1
Göteborg	0	2	2	3	0	1
Uppsala	0	1	0	1	0	0
Delsumma	11	16	7	15	0	3
Bibblo.se	1	1	0	0	0	0
Bibliotek i Väst	2	2	3	2	0	0
Bibliotek Skånenordväst	10	1	3	8	0	0
BibliotekVärmland.se	2	2	1	2	0	0
Bibliotekystadosterlen. se	0	0	0	1	0	0
Folkbiblioteken i Lund	1	0	0	1	0	0
Götabiblioteken	4	2	0	8	0	0
HelGe	2	5	2	2	0	2
Minabibliotek.se	0	0	0	0	0	0
V8	2	1	0	3	0	0
Delsumma	24	14	9	27	0	2
Summa	49	36	24	61	0	6

Min förväntan på att återfinna *Interpersonal aspects of nursing* var i princip obefintlig då boken utgavs 1972. Här blev jag överaskad genom att finna titeln, men med en annan författare som e-bok i Malmö, kanske ett försök att hitta den eftertraktade boken? Av de fem nyare titlarna tycks den engelskspråkiga *A problem solving approach to mathematics for elementary school teachers* vara svårast att få tag på från folkbiblioteken, jag fick ihop totalt sex exemplar i min provsökning. Å andra sidan fick jag ihop 61 exemplar av *Utbildningsvetenskap för förskolan*. Att trycket på den titeln var stort redan innan terminsstart blev uppenbart, 21 tillgängliga exemplar, 36 utlånade och på somliga håll också flera reservationer på kö. Vidare var t.ex. fyra exemplar inte tillgängliga av Stockholms totalt sju exemplar. På de tre tillgängliga stod åtta låntagare i kö.

Den mest eftersökta titeln i vår undersökning *Förstå och använda tal* fanns tillgänglig i totalt 49 exemplar. Den 26 augusti fanns 12 exemplar inne på biblioteken, 26 exemplar var utlånade och resterande är ej för utlån, under inköp eller ej tillgängliga av annan orsak. Av Stockholms nio exemplar var sex utlånade, tre exemplar ej tillgängliga och ett under inköp. På de sex utlåningsbara fanns 15 reservationer. Den 18 september har antalet reservationer stigit till 19 på fem exemplar, alltså ca fyra låntagare i kö på varje exemplar i snitt. Hinner studenten få boken innan kursmomentet är överspelat?

Försöker jag dra en slutsats från en tvärgående läsning i tabellen, alltså om de sex testtitlarna finns på ett och samma bibliotek eller i samma katalogsamarbeten, tycks det som att

Nyköping och Alingsås¹⁸ har en mediepolicy som i viss grad främjar inköp av kurslitteratur. Av katalogsamarbetena sticker Minabibliotek.se ut som inte har någon av mina titlar, och bibliotekystadosterlen.se hade bara en av mina titlar; *Utbildningsvetenskap för förskolan*.

Med tanke på de få titlar jag har provsökt törs jag inte dra några egentliga slutsatser, men dristar mig ändå till att ”fundera” om det är så att närheten till Umeå universitet och Lunds universitet inverkar på förekomsten av heta kurslitteratur?

Vem lånar kurslitteratur på folkbiblioteken?

Nu uppstår frågan, vilka är det då som går till ett folkbibliotek och ber om fjärrlån på en kursbok?

Campusstudenter med bibliotekstrategi

Förutom ”cyklisten” i Leidebrants undersökning har jag hos Rindevalls hittat *Jan*. Rindevall skriver att Jan avvek mot mönstret, den enda respondenten som aldrig köpte kurslitteratur:

Jag skaffar mig de böcker jag behöver endast genom lån på bibliotek. Anledningen är enkel: varför betala för något man kan få gratis, eller i varje fall låna gratis? [...] Det brukar alltid lösa sig eftersom biblioteken har kontakt med varandra. Man kan till exempel fjärrlåna böcker från hela landet. Ibland finns helt enkelt inte böckerna, och då kan man alltid lämna in ett inköpsförslag. Detta är ett problem då det ibland dröjer tills kursen är slut innan de hinner köpa in boken, och då får man ta till andra lösningar.¹⁹

Under 2012 gjordes ett flertal användarintervjuer av Libris inom projektet ”Målgruppsanalys och framtida vägval”²⁰. I intervjumaterialet har jag fångat upp lite fler nyanser när det gäller köpa eller låna. En journalisstudierande berättade att hon anser att kurslitteratur är värd att köpa för att kunna markera i böckerna, medan litteratur till t.ex. en uppsats helst lånas på bibliotek. En B & I-student berättar att han lånar så mycket kurslitteratur han kan. Han använder sig av en kombination av sitt eget lärosätesbibliotek och två närliggande UH-bibliotek där vänner lånar åt honom. Samma system används vid fjärrlån, en kompis får beställa på annat bibliotek, eftersom det egna lärosätet inte tar in efterfrågad bok som fjärrlån. En JMK-student berättar att hon ber släktingar i andra städer beställa fjärrlån av kurslitteratur till henne, boken skickas sedan med bussgods direkt till henne, eller hämtas/lämnas vid besök.

Distansstudenten

De undersökningar jag hittills nämnt fokuserar på campusstudenternas beteenden, medan distansstudenternas vanor inte beskrivs i någon högre utsträckning. Jag har hittat två äldre undersökningar som beskriver distansstudiernas situation, men utan att fokusera just på åtkomsten till litteratur.

I en rapport från 2006²¹ finns denna beskrivning:

¹⁸ ”Alingsås bibliotek köper in viss efterfrågad kurslitteratur på basnivå.” <http://www.alingsas.se/uppleva-gora/bibliotek/studerande>

¹⁹ Rindevall s. 26

²⁰ <http://librisbloggen.kb.se/2012/06/26/de-uppgiftsdrivna-de-intressedrivna-och-lustlasaren/>

²¹ Almqvist 2006, s. 22

De flesta studenterna använde sig av stadsbibliotek eller universitetsbibliotek beroende på vad som fanns där de bor. De studenter som använt sig av stadsbibliotek var generellt mycket positiva till hur bra det fungerat och vilken service som erbjöds, exempelvis när det handlade om att beställa hem böcker. Det var endast några få studenter som använt sig av någon bibliotekstjänst via Internet eller som ens visste om att det fanns.

En informant uttryckte sig så här:

”Det som är svårast med allting det är att få tag på litteratur när man inte har ett komplett bibliotek vilket det kanske vore om man bodde vid universitetet”²²

2005 gjordes fokusintervjuer med 22 nätstudenter, där de fick reflektera över fem olika frågeställningar, bl.a. hur fungerar utbildningsstöden? Gruppen utgjordes av 16 kvinnor och 6 män, hälften i åldern 20 till 30 år, och andra hälften 31 till 50 år, åtta av informanterna var förvärvsarbetande samtidigt som de studerade.²³ I rapporten finns ett avsnitt om biblioteksstödet. Rapportförfattarna skriver²⁴:

Biblioteksstöd verkar flertalet av studenterna inte ha kommit i kontakt med eller ens veta vad det är. Endast en student nämner att han nyttjar möjligheten att fjärrlåna böcker. I enkätstudierna kom det också fram att studenterna inte ansåg biblioteksstödet vara särskilt viktigt samt att det över huvud taget inte varit aktuellt för att stort antal studenter. [...] Studenterna upplever dock inga stora problem med att få tag på kurslitteratur på egen hand. De flesta använder sig av lokala bibliotek och sökmotorer på Internet för att finna litteratur.

Sammantaget visar mitt andra avsnitt ”Vi levererar kurslitteraturen” att det finns en efterfrågan på litteratur från biblioteken, som inte fångats upp i undersökningarna i ”Jag köper boken!”. Det tycks som att framför allt distansstuderande använder sig av sitt närmaste lokala bibliotek, i många fall ett kommunalt bibliotek. Det finns en grupp studenter som använder ett flertal strategier för att på olika vägar få tag på lånad kurslitteratur. Man använder sig av kompisar, släktingar och ett antal olika låntagarkonton på flera bibliotekstyper för att lösa sin litteraturförsörjning.

Vilka är distansstuderande?

2011 var en femtedel av studenterna distansstuderande (helt eller delvis). Sedan 2002 har antalet distanshelårsstuderande ökat med 100 %²⁵. Hälften av distansstudenterna har en geografisk närhet till sitt lärosäte, samma eller angränsande län. Den geografiska närheten tycks vara viktigast för kvinnliga programstudenter, 41 % studerade vid ett lärosäte i hemlandet. 39 % av de som studerar på distans har studiestöd, könsuppdelat visar att 31 % av männen och 42 % av kvinnorna hade studiestöd.²⁶ När de kvinnliga programstudenterna bröts ut ökade andelen med studiestöd till 63 % och männens andel var 45 %. Detta förklaras av att ett stort antal studerande på de fristående kurserna inte har studiestöd.

2009 dominerade kvinnorna i högre utbildning, på campus var 59 % kvinnor medan på distansutbildningarna utgjorde kvinnorna hela 69 %. Distansstudenterna är också äldre

²² Almqvist 2006 s. 22

²³ Almqvist, Westerberg 2005 s.9

²⁴ Almqvist, Westerberg 2005 s. 24f.

²⁵ Amnéus et.al. 2011 s.11f.

²⁶ Amnéus et.al. 2011 s.35-39

jämfört med campusstudenterna, 60 % är äldre än 30 år, i genomsnitt är också kvinnorna äldre än männen. 57 % av distansstudenterna hade föräldrar som saknar eftergymnasial utbildning, 40 % har barn under 18 år (kvinnorna 45 %) och av dem hade 13 % barn i åldrarna 0 till 5 år. Det är ovanligt att man går direkt från gymnasiet till distansutbildningarna²⁷.

Av kursutbudet dominerar fristående kurser, och ca 80 % av hela kursutbudet ges endast som distans. 2009 fanns 2 800 fristående kurser som enbart distans och 710 fristående kurser som gavs både som campus och distans. Mellan läsåret 2002/03 och 2008/09 ökade antalet fristående studenter med 14 300, läsåret 2008/09 var 29 400 helårsstudenter registrerade. Nästan 90 % av distansutbildningarna är på grundnivå. 16 % av all utbildning på grundnivå utgjordes 2008/09 av distansutbildningar.²⁸

49 % av utbildningsvolymen på distans utgörs av juridik och samhällsvetenskap, humaniora och teologi utgör 23 %, motvarande fördelningar av ämnesområdena gäller för campus. På avancerad nivå och distansundervisning utmärker sig vård och omsorg (46 %) samt medicin och odontologi (30 %) som två stora områden²⁹.

När det gäller generella program så fanns HT 2009 127 stycken som ledde till högskole-, kandidat-, magister- eller masterexamen. Samma termin fanns 90 yrkesprogram, av dem var 62 stycken antingen lärarexamensprogram eller specialistsjuksköterskeprogram. Vidare hörde flera andra yrkesprogram till antingen undervisnings- eller vårdområdet³⁰.

Om man ser till de program som ges på distans är det framför allt inom lärarexamensprogram och specialistsjuksköterskeprogram som vi hittar studenter med barn. Båda dessa program är något vanligare bland studenter som har barn än bland studenter utan barn. Bland kvinnor som har barn är lärarexamensprogram det i särklass vanligaste, följt av specialistsjuksköterskeprogram.³¹

I vår undersökning av kurslitteraturen ser vi en samstämmighet mellan beställningarnas ämnesområden och ämnesfördelningen i kursutbudet samt studenternas fördelning. Vår undersökning av fjärrlåneströmmarna under läsåret 2011/2012 omfattar ett grundmaterial på ca 274 000 beställningar i Libris fjärrlån. I vår fiktiva kursbokshylla placerades ca 30 500 titlar, på dessa titlar lades närmare 96 000 beställningar, alltså ca 35 % av alla beställningar som förmedlades genom Libris under den aktuella tidsperioden.

Vår undersökning visar att den kurslitteratur som beställs är svenskspråkig och relativt nyttgiven; närmare 80 % är utgivet de senaste tolv åren. Närmare 75 % av beställningarna på kurslitteratur önskas inom ämnesområdena O, E, V, Q och D, se tabellen.

²⁷ Amnéus et.al. 2011 s. 27f.

²⁸ Amnéus et.al. 2011 s.15-18

²⁹ Amnéus et.al. 2011 s.20

³⁰ Amnéus et.al. 2011 s.24

³¹ Amnéus et.al. 2011 s. 35

SAB	Antal	%
O – Samhälls- och rättsvetenskap	14587	19,3%
E – Uppfostran och undervisning	14281	18,9%
V – Medicin	11546	15,3%
Q – Ekonomi och näringsväsende	8338	11,1%
D – Filosofi och psykologi	5864	7,8 %
F – Språkvetenskap	2981	4,0 %
P – Teknik, industri och kommunikation	2363	3,1 %
C – Religion	2100	2,8 %
U – Naturvetenskap	1892	2,5 %
I – Konst, musik, teater och film	1854	2,5 %
B – Allmänt och blandat	1697	2,2 %
Övriga	7922	10,5%

Vi gick vidare och gjorde en ny fördelning på titelnivå, subgruppen ”mest beställda titlar”, som visar en klar dominans av ämnesområdet uppfostran och undervisning, 31 % fler beställningar jämfört med näst största ämnesområdet samhälls- och rättsvetenskap. Även antalet titlar i subgruppen ”mest beställda titlar” var markant större för uppfostran och undervisning, 224 titlar jämfört med 155 titlar för samhälls- och rättsvetenskap. På tredje plats i båda fördelningarna återfinns vi ämnet medicin. (Diagram finns i *Med siktet inställt på Kurslitteratur*)³².

Min tolkning av vårt undersökningsmaterial mot bakgrund av distansutbildningarna ämnesområden och de beskrivningar som finns om studenterna, är att det till stora delar handlar om distansstudenternas litteraturbehov som tas om hand av de kommunala biblioteken. En mindre grupp är de campusstudenter som har intrikata strategier för att låna kurslitteratur, som t.ex. *cyklisten* och *B & I-studenten*. De flesta campusstudenter använder sitt eget lärosätes bibliotek eller har andra strategier som inte innefattar biblioteket.

Jag kan tänka mig flera olika anledningar till att distansstudenterna vänder sig till sitt kommunala bibliotek, behov av hjälp och stöd för sina studier, en vana att gå till sitt eget bibliotek, många av distansarna är kvinnor med barn, kanske är de redan vana biblioteksanvändare? Ekonomiska skäl, en stor andel av distansarna saknar studiestöd och är i en åldersgrupp som har barn och många fasta kostnader. Att få en bok på hemsändning från sitt lärosätes bibliotek betyder att returportot måste betala av låntagaren, vanligen ca 80 kr per bok³³. På de kommunala biblioteken är fjärrlån många gånger gratis, är det en avgift rör det sig oftast om 10 eller 20 kr. Lånetiden är också ett skäl att använda fjärrlån genom ett kommunalt bibliotek, campuslånen är i regel korta, ett fjärrlån får man oftast behålla längre.

³² Ahlqvist 2013, s. 9. I rapporten finns också ett antal listor på ”heta titlar”, s. 21- 35.

³³ Ahlqvist 2013 s. 19

Slutdiskussion

Bilden jag har målat upp är att det finns en betydande fjärrlåneverksamhet med kurslitteratur som förmedlas av de kommunala biblioteken. I min rapport *Med siktet inställt på kurslitteratur* har jag gjort ett kostnadsestimat på de kommunala bibliotekens kostnad för fjärrlån av kurslitteratur läsåret 2011/12 som hamnar på ca 12,8 miljoner kronor. Estimatet innefattar både administrations- och transportkostnader (en väg). Det är pengar som både kan ses som en investering och som en förlust. Det är en samhällsinvestering i ljuset av att ett stort antal personer har bedrivit högre studier med sin hemort som bas. Det lokala samhället vinner på att de studerande bor kvar på sin ort, både under tiden studierna pågår, men framför allt efter om studierna avslutas. Kompetenspoolen i kommunen utökas.

Ett stöd för detta synsätt finns i *Kommunal kompetens i utveckling SOU 2007:72* som innehåller ett avsnitt som berör vuxnas lärande och stöd till distansstuderande där man resonerar om kommunernas möjligheter och skyldigheter att understödja med hjälp av ”stödfunktioner”. Bland stödfunktionerna finns bibliotekstjänster och IT-stöd. Med de medel kommunerna tillfördes för vuxnas lärande avsåg regeringen att:

[...] förbättra infrastrukturen för vuxnas lärande var bl.a. att skapa goda lärmiljöer, att kunna erbjuda ett bredare utbildningsutbud och att i samverkan utveckla utbildning. I många fall använder sig studenterna som läser utbildningar på distans av kommunal infrastruktur som lärcentra och bibliotek för att få tillgång till olika slags stödfunktioner, men även för social samvaro.

[...] Enligt regeringens mening är de totala resurserna för vuxnas lärande stora om olika aktörer på olika nivåer samverkar för att se till att vuxnas lärande tas tillvara. Regeringen menar vidare att det är särskilt viktigt med en utveckling på regional nivå med hänsyn till det arbete med tillväxt och kompetensförsörjning som pågår där.³⁴

När det gäller ansvarsfördelningen skriver utredarna

Mot bakgrund av att lärosätena har stor frihet att fatta beslut om fördelningen av resurser finns det inte någon centralt utformad kostnadsfördelningsmodell som lärosäten och kommuner kan använda när högskoleutbildning bedrivs på distans och kommunen är med och finansierar t.ex. utvecklingen av en utbildning eller infrastruktur för bedrivandet av utbildning³⁵.

Utredningen har däremot funnit det angeläget att göra en närmare granskning av den kommunala finansieringen av infrastruktur och olika stödfunktioner för grundläggande högskoleutbildning då den sker utanför högskolornas campus. I detta sammanhang spelar kommunala lärcentra en framträdande roll.³⁶

Med stöd av detta kan man tänka att det ur en kommunal synvinkel är angeläget att stödja studenterna med stödfunktioner, däribland bibliotekstjänster. Nu står det inte uttryckligen fjärrlån och kurslitteratur, men att det är ett stort behov visar en rundfrågning jag har gjort genom frågor i samtal och sociala medier.

Å andra sidan kan jag samtidigt tycka att en relativt stor andel av pengarna som läggs på fjärrinlån är en förlust, det är pengar som kunde ha använts till förvärv av kurstitlar som kommer fler tillgodo än bara en person. Med en utvecklad regional medieplanering kan troligen delar av de summor som läggs på fjärrlån styras om till förvärv. Om jag utgår från

³⁴ SOU 2007:72, s. 203f.

³⁵ SOU 2007:72, s.198

³⁶ SOU 2007:72, s. 201

min kostnadsberäkning och bryter ner på länsnivå visar mina siffror att Stockholms län lägger minst på fjärrlån av kurslitteratur; 2,63 kr per innevånare och Uppsala mest med 7,38 kr per innevånare. Fördelningen visar dels skillnader i demografi, geografi och samhällsstruktur, men i min sammanställning över länen kan jag också urskilja län som under en längre tid arbetat mot en regional medieplanering, t.ex. Örebro län³⁷ (3,18 kr/innevånare). Fördelar jag på det faktiska antalet fjärrlån har Gotlands, Jämtlands, Bleking, Västmanlands och Örebro län under 5 000 fjärrlån totalt. (Se diagrammen s. 15- 16) Gotland lägger ca 7,10 kr per innevånare, trots den i siffror låga volymen, ligger andelen kurslitteratur på knappt 35 %. Detta kan förklaras av att 2012 var endast 57 241 personer skrivna på Gotland.

Under en lång period har policyn ”*Varje gång en förfrågan om fjärrlån gäller material som går att köpa, bör biblioteket se det som ett förslag till inköp*”³⁸ tillämpats av de flesta bibliotek och sedan 2013-02-27 är det den första punkten i den reviderade rekommendationen. Här finns ett bra stöd för att i högre grad köpa istället för att fjärrlåna när det gäller kurslitteratur inom de stora ämnesområdena; det mesta är svenskt, nyttgivet och i regel inte särskilt dyrt.

Bibliotek & Läranderesurser, Högskolan i Borås har i sin rapport diskuterat om det ingår i bibliotekets uppdrag att tillhandahålla kurslitteratur eller ej, de skriver att man kan tolka det som att tillhandahållandet av kurslitteratur ingår i lagens skrivning om *biblioteksservice*. I strategidokumentet för Högskolan i Borås fanns inte någon skrivning om att köpa in kurslitteratur. Inköpen är självpåtagna av biblioteket, och man stödjer sig på att BLR tillämpar användarstyrt förvärv, studenterna önskar kurslitteratur och alltså köper man kurslitteratur. I stället för att vänta på inköpsförslagen görs förvärvet enligt kurslistorna³⁹.

En vanlig kommentar är också att studenterna har studiestöd och därför förväntas köpa sin litteratur själva, det ingår inte i bibliotekens uppdrag att förse alla studenter med den obligatoriska litteraturen. Mot detta kan man ställa uppgifterna om distansstudenternas ålder, familjesituation och andelen distansstuderande som har studiestöd. Här finns en grupp studerande som har en sämre ekonomisk kapacitet och i vissa fall ett betydligt sämre nätverk för att kunna dela litteratur, köpa begagnat, kopior etc.

Vems är ansvaret?

En inte helt ovanlig rubrik i de olika rapporter jag tagit del av. Jag skulle vilja hävda att den är felställd, jag vill hellre fråga:

Hur delar vi på ansvaret?

Att lösa kurslitteraturfrågan med ett planerat regionalt mediasamarbete är en win-win situation. De kommunala biblioteken levererar kurslitteraturen till ”*cyklisten*” och ”*distansstudenten*” så långt det är möjligt. Den omedelbara vinsten för biblioteket torde vara att besöken och lånen ökar, det öppnar sig möjligheter att marknadsföra andra delar av bibliotekutbudet, det skapas vanor att besöka biblioteket. Vissa studerande vill ha mycket

³⁷ Personlig kommunikation med Peter Alsbjer

³⁸ <http://www.kb.se/bibliotek/Bibliotek/fjarrrlan/rekommendationer/>

³⁹ Hallnäs & Holmberg 2012 s.5

hjälp, hitta artiklar, söka bredvidläsning etc., andra vill bara ha hjälp att få den eller de specifika titlarna. Ibland är det en person som kommer en gång, ibland blir den här personen en återkommande låntagare, det kan handla om en titel eller en hel grupp av titlar. Det ser så olika ut är ett svar jag ofta får när jag frågar.

Låntagaren är ofta också en vinnare, finns boken regionalt kommer den snabbare, långa remisskedjor med negativa svar fördröjer processen. I värsta fall är kursmomentet överspelat när boken väl kommer.

Kommunen vinner på att behålla eller till och med attrahera nya innevånare om man kan erbjuda god infrastruktur i form av bibliotekstjänster, lärcentra etc.

För lärosätena är vinsten att fler fullföljer sina studier, nu är inte bristen på litteratur någon stor faktor för avhopp, men allt som gör vägen jämnare när det gäller förutsättningarna måste ses som positivt.

Miljöbelastningen minskar om det går att hämta boken i ett lokalt samarbete, minskad packning och kortare avstånd.

När jag försöker tolka materialet ser det ut att bidra till en positiv utveckling, dvs. ett minskat behov av fjärrinlån, att ingå i någon form av regionalt samarbete med avsikten att förbättra studenternas möjlighet att få tillgång till kurslitteraturen.

Jämtland har i förhållande till andra län få fjärrinlån, få beställningar per person och en låg kostnad per person för sina fjärrinlån. Jag blev nyfiken och skickade en serie frågor för att få en bild av vad de gör i Jämtland som i detta avseende tycks vara så framgångsrik. Jag fick följande svar från Anna Ring, Jämtlands länsbibliotek.

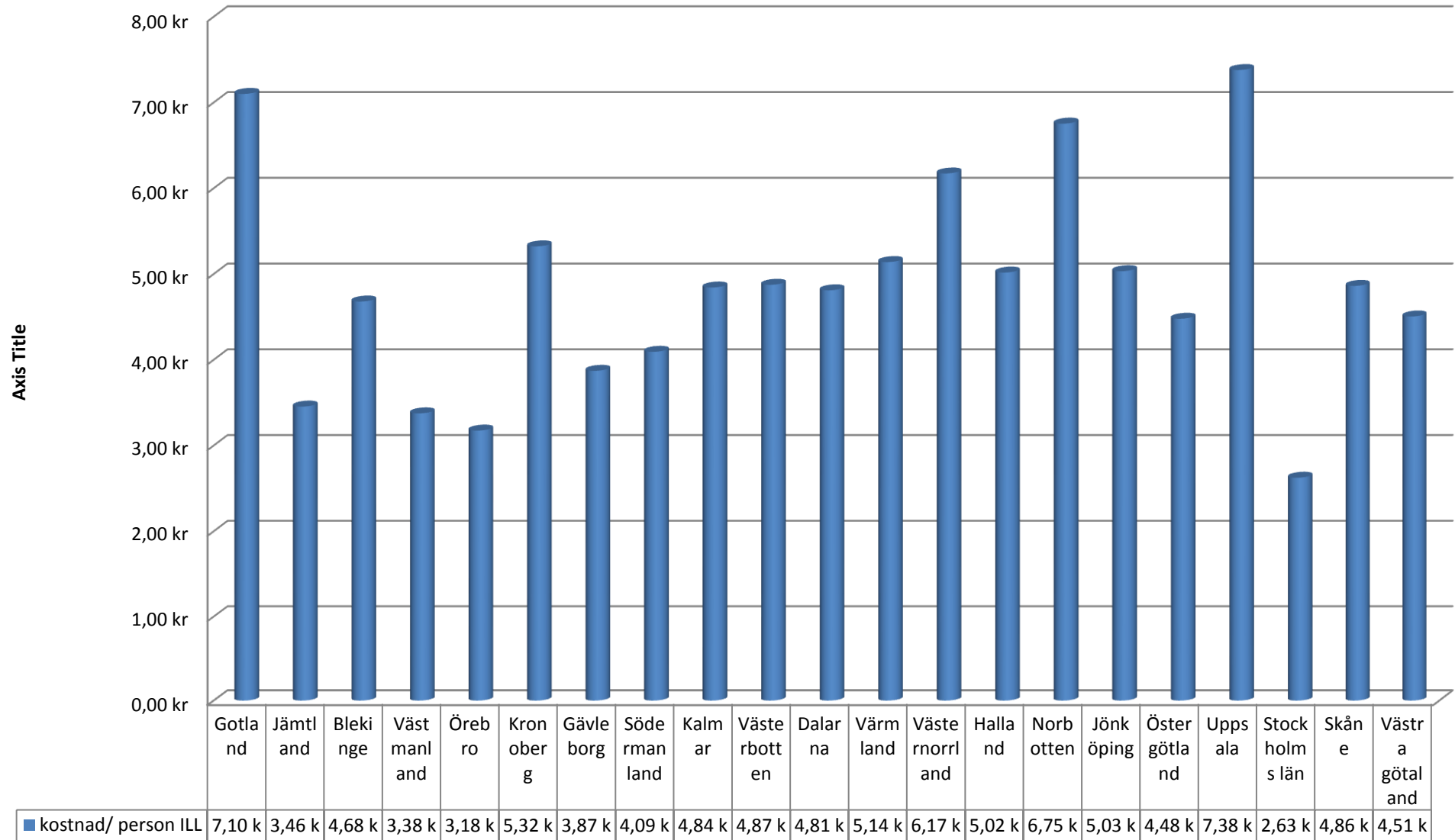
BibliotekMitt är den gemensamma webben för alla folkbibliotek i Jämtlands län. Däremot så har vi ingen gemensam katalog eller mediasamarbete. Distansstudenter är en viktig grupp för kommunerna i vårt län. Att höja utbildningsnivån är viktigt del i utvecklingsstrategier för vårt län. Bibliotekens del i detta är att köpa in mycket av den kurslitteratur som efterfrågas. Under många år har vi samarbetat med bl.a LärCentrum (som i Jämtland har en bra regional samverkan) för att jobba med detta. För några år sedan jobbade även biblioteken mycket med medieplanering och då handlade flera av projekten om just kurslitteratur. Kurslitteratur lånas också mellan olika kommunbibliotek men då registreras inte detta som lån av kurslitteratur⁴⁰.

I siktet inställt på fjärrlån undersökte vi fyra katalogsamarbeten och de tre äldre, HelGe-, Värmlands- och V8-biblioteken hade lägre fjärrinlån jämfört med det nyare katalogsamarbetet Götabiblioteken. Min hypotes är att ju äldre och mer etablerat katalogsamarbetet ju mindre blir behovet av fjärrinlån.

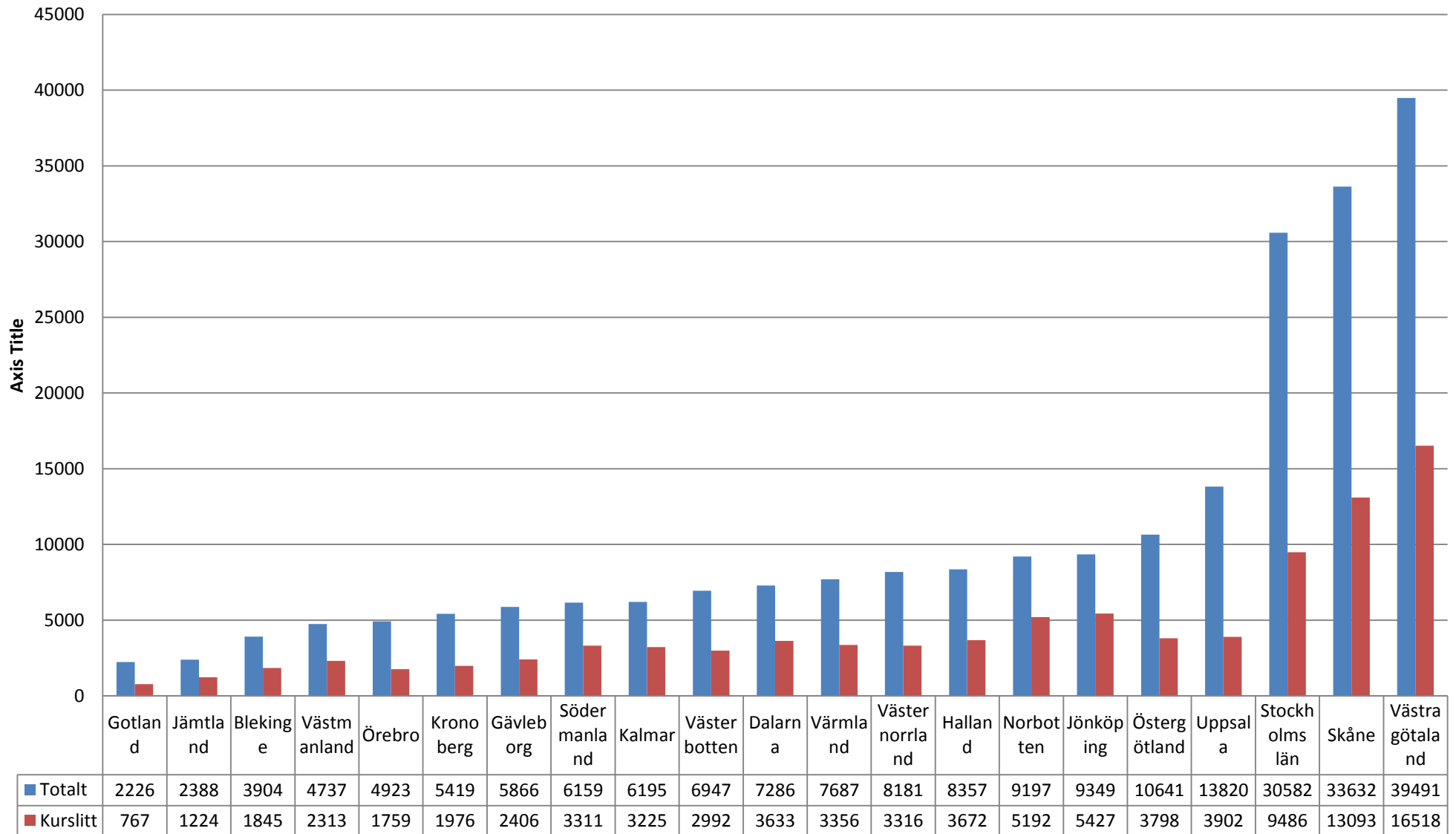
Är tiden mogen för att börja samarbete över sektorsgränserna? Över bibliotekstyperna och huvudmannaskapen? Redo att se att det finns olika grupper av studenter med skilda förutsättningar att få tag i BOKEN?

⁴⁰ E-post från Anna Ring, 2013-06-24

kostnad/ person ILL

antal fjärrlånebeställningar och kurslitteratursbeställningar

Litteraturförteckning

Ahlqvist, Elisabet (2013) *Med siktet inställt på kurslitteratur. Rapport från Kungliga biblioteket.*

http://www.kb.se/Dokument/Bibliotek/utredn_rapporter/2013/Kurslitteratur.pdf [2013-09-26]

Almqvist, Lisa (2006) *Nybörjarstudenter inom Nätuniversitet.* Centrum för Utvärderingsforskning, UCER. www.diva-portal.org/smash/get/diva2:567788/FULLTEXT01.pdf

[2013-09-11]

Almqvist, Lisa, Westerberg, Pernilla (2005) *Studenters upplevelser av distansutbildning inom Nätuniversitetet - en fördjupad studie med fokusgrupper på Internet.* Myndigheten för Sveriges nätuniversitet

https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/18023/1/gupea_2077_18023_1.pdf [2013-09-11]

Amnéus, Ingeborg, Lundh, Anna, Paulsson, Jonas, Westman, Per (2011) *Kartläggning av distansverksamheten vid universitet och högskolor.* Högskoleverkets rapportserie 2011:2 R

<http://www.hsv.se/download/18.328ff76512e968468bc8000477/1102R-distans-vid-universitet-h%C3%B6gskolor.pdf> [2013-08-20]

Hallnäs, Hanna, Holmberg, Lena (2012) *Utredning om kurslitteratur vid Bibliotek & läranderesurser.* Högskolan i Borås.

<http://bada.hb.se/bitstream/2320/10996/1/Utredning%20om%20kurslitteratur%20vid%20BLR.pdf> [2013-08-30]

Karlsson, Mattias, Grum, Kerstin (1998) *Bibliotekens fjärrlån. En kartläggning av fjärrlåneförmedlingen vid folk- och forskningsbiblioteken.* Statens Kulturråd och Kungl. biblioteket, BIBSAM.

Kommunal kompetens i utveckling. Betänkande av Kommunala kompetensutredningen. SOU 2007:72

http://www.regeringen.se/download/92823970.pdf?major=1&minor=89306&cn=attachmentPUBLDuplicator_0_attachment [2013-09-11]

Leidebrant, Jörgen (2010) *Kurslitteraturdilemmat. En undersökning av hur universitetsstudenter söker sig fram till och får tag på sin kurslitteratur.* Magisteruppsats, BHS. <http://bada.hb.se/bitstream/2320/6110/1/10-1.pdf> [2013-08-20]

Opublicerat material

Ariadad, Samira (2008) *Elektronisk kurslitteratur på universitet och högskolor - en rapport om läget och möjligheter.* Rapporten samt Exceltabeller har erhållits genom personlig kommunikation med Ariadad 2013-08-21. Tabellmaterialet används efter samtycke med Samira Ariadad.

Rådata från "Målgrupper och behov - det digitala biblioteket", användarintervjuer. KB 2012-06-25

Ring, Anna. Jämtlandsläns bibliotek. Personlig kommunikation via e-post 2013-06-24